

บทความวิชาการ (Academic Article)

รุกขเทวดาและนางไม้ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย

Tree Deities and Tree Goddesses in Nirat

(A Travel Log) to the Eastern Thailand

รัตนพล ชื่นคำ^{1*}Rattanaphon Chuenka^{1*}

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย โดยศึกษาจากนิราศ 5 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง โคลงนิราศฉะเชิงเทรา นิราศปราจีนบุรี นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ และ นิราศเมืองตราด โดยใช้กรอบแนวคิดการศึกษาภูมิวัฒนธรรมกับความเชื่อและตำนาน การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางคติชนวิทยา และการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดี

ผลการศึกษาพบว่า กวีบันทึกคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้แบ่งได้เป็นประเภทรุกขเทวดา พบใน โคลงนิราศฉะเชิงเทรา ได้แก่ เจ้าพ่อโพ (โพเทพ) และเจ้าพ่อไทร (ไทรเทพเจ้า) สัมพันธ์กับคติความเชื่อดั้งเดิมและอ้างอิงวรรณคดีไทยเรื่อง สมุทโฆษคำฉันท์ และ อนิรุทธคำฉันท์ และประเภทนางไม้ พบใน นิราศเมืองแกลง โคลงนิราศฉะเชิงเทรา และ นิราศปราจีนบุรี ได้แก่ นางตะเคียนและนางไม้ในป่า โดยที่กวีไม่ได้ระบุชื่อ นอกจากนั้นยังพบคติความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ ประเภทเจ้าป่า ใน นิราศเมืองแกลง ผลการศึกษาไม่ปรากฏคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ ใน นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ และ นิราศเมืองตราด บทบาทของรุกขเทวดาและนางไม้ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ แสดงให้เห็นการเชื่อมโยงความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้ การขอพร ความรู้สึกไม่ปลอดภัย และความสัมพันธ์

¹ หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดี ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Bachelor of Arts Program (Literature), Department of Literature, Faculty of Humanities, Kasetsart University

*Corresponding author; email: rattanaphon.arts@gmail.com

(Received: 23 August 2024; Revised: 2 October 2024; Accepted: 17 December 2024)

ของกวีที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก สร้างสีสันของฉากและบรรยากาศที่ตื่นเต้นให้แก่ผู้อ่าน และสืบทอดคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีอารักษ์ ประเภทผีประจำต้นไม้ในสังคมไทย

คำสำคัญ: รุกขเทวดา นางไม้ ผีอารักษ์ ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ นิราศ

Abstract

This article aims to study the beliefs in the tree deities and tree goddesses in *Nirat* (a travel log), specifically 5 *Nirat* recounting journeys to the eastern Thailand, namely: *Nirat Mueang Klaeng*, *Klong Nirat Chachoengsao*, *Nirat Prachinburi*, *Nirat Chanthaburi-Bangkok*, and *Nirat Mueang Trat*. The theoretical frameworks used in this study are cultural landscapes of beliefs and legends, folklore beliefs and rituals studies, and literary analysis.

The results of the study find that the poet records the beliefs about tree deities (*Rukkhathhevada*) in *Klong Nirat Chachoengsao*, namely *Chao Pho Pho* (*Po Thep*) and *Chao Pho Sai* (*Sai Thepayachao*), in relation to traditional beliefs and with references to Thai literature *Samutthakoskhamchan* and *Anirudhakhamchan*. The beliefs about tree goddesses (*Nang Mai*) are found in *Nirat Mueang Klaeng*, *Klong Nirat Chachoengsao* and *Nirat Prachinburi*. These include the *Ta-khian* lady and the tree goddess in the forest, whose names the poet does not specify. In addition, the beliefs about guardian spirits (*Chao Pa*) are also found in *Nirat Mueang Klaeng*. The beliefs about tree deities and tree goddesses are not found in *Nirat Chanthaburi-Bangkok* and *Nirat Mueang Trat*. The role of the tree deities and tree goddesses in *Nirat* to the eastern Thailand shows the relationship between human and nature and the relationship between human and supernatural beings. It also shows the connection between the beliefs in the sacredness of trees, asking for blessings and feelings of insecurity, as well as emphasises the poet's relationship with his beloved, while creating colorful scenes and an exciting atmosphere for the reader, and simultaneously inheriting the traditional beliefs about guardian spirits, a type of tree deity in Thai society.

Keywords: tree deities, tree goddesses, guardian spirits, sacred trees, *Nirat*

บทนำ: ว่าด้วยรุกขเทวดาและนางไม้

ต้นไม้ใหญ่ในป่าย่อมถือกันว่าเป็นที่อยู่ของผีसांगเทวดา ที่เรียกกันว่า รุกขเทวดา หรือนางไม้ เขาว่าท่านสร้างวิมาน หรือที่อยู่ซึ่งเราไม่สามารถจะมองเห็นอยู่บนนั้น ถ้าใครไปตัดโค่นต้นไม้ซึ่งเป็นที่อยู่ของท่าน ท่านก็โกรธ อาจลงโทษแก่ผู้ตัดผู้โค่นให้เป็นได้ต่าง ๆ เหตุนี้ถ้าต้นไม้ต้นใดมีขนาดใหญ่และสูงลิ่ว ก็ไม่มีใครกล้าโค่นกล้าตัด ถ้าจำเป็นจริง ๆ ก็ต้องทำบัตรพลีสังเวยบอกกล่าวเล่าสืบบขออนุญาตท่านเสียก่อน แล้วจึงจะตัดและโค่นได้ (เสฐียรโกเศศ, 2515, น. 330)

ถ้าทางราชการต้องการไม้ต้นสูงใหญ่ เช่นเอามาทำเสาพระเมรุเป็นต้น เท่าที่ได้ทราบมาว่าต้องอ่านประกาศดำเนินกระแสพระบรมราชโองการ ณ ที่นั้น เพื่อให้รุกขเทวดาและนางไม้รู้ตัวจะได้ย้ายที่อยู่ไป บางทีก็ว่านำเอากระแสพระบรมราชโองการนั้นไปปิดไว้ด้วย ทำอย่างนี้ก็เป็นการดี ผู้ตัดไม้จะได้หายความหวาดหวั่น เพราะในสมัยก่อนเขาเชื่อกันอย่างนั้น แม้เดี๋ยวนี้ก็ยังมีคนเชื่อกันอยู่ เหตุนี้ต้นไม้ใหญ่กลางชนิดจึงไม่มีใครนำมาปลูกไว้ในบ้าน เพราะกลัวผีและกลัวอัปรีัยจัญไร ปลูกต้นไม้ก็กินที่เกือบบมดบ้าน จะตัดโค่นก็ไม่ได้เพราะกลัวผีसांगเทวดาโกรธ (เสฐียรโกเศศ, 2515, น. 330-331)

การนับถือบูชา “รุกขเทวดา” และ “นางไม้” ในสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม ดังการศึกษาของชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์ (2556) พบว่าการบูชารุกขเทวดาในสังคมไทยเกิดจากศาสนาเก่าแก่ดั้งเดิม คือ ลัทธิบูชาผี ภายหลังจึงได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู จนหลอมรวมคติความเชื่อและยอมรับนับถือสืบต่อกันมา

ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า “รุกขเทวดา” ว่าหมายถึง เทวดาที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ (2556, น. 1006) และให้ความหมายของคำว่า “นางไม้” ว่าหมายถึง ผีผู้หญิงที่เชื่อว่าสิงอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ มีต้นตะเคียนเป็นต้น (2556, น. 619)

ที่ผ่านมา มีนักวิชาการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับรุกขเทวดาและนางไม้ไว้พอสมควร เช่น เสฐียรโกเศศ (2515, น.331) กล่าวถึงความเชื่อถือต้นตะเคียนและต้นกล้วยตานีว่า

ยังต้นตะเคียนด้วยแล้วก็ไม่ปลูกกัน เพราะถือว่ามีนางไม้เรียกว่านางตะเคียนสิงอยู่ กล้วยตานีก็อีกอย่างหนึ่ง แต่ก่อนเขาไม่ปลูกไว้ในบ้าน เพราะเป็นกล้วยป่า มีนางไม้เรียกว่านางตานี ปลูกไว้ในบ้านไม่ดี เพราะจะถูกผีนางตานีหลอกให้ตกใจกลัว เขาว่าผีจำพวกนางไม้นั้นเป็นสาวสวยมาก ไว้ผมยาวประบ่า ห่มผ้าสะพักเฉียงบ่า นุ่งผ้าจีบอย่างละคร ผิดกับนางไม้ของฝรั่งซึ่งไม่นุ่งผ้าห่มผ้า

ศรีศักร วัลลิโภดม (2527) กล่าวถึงการถือผีในสังคมไทย ส่วนที่เกี่ยวกับผีตามธรรมชาติว่า ประเพณีการถือผีครอบคลุมไปถึงสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจวิเศษ อาทิ แผ่นดิน ผืนฟ้า แม่น้ำ ภูเขา และต้นไม้ มีภูตผีปีศาจตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ภูเขา ถ้ำ แม่น้ำ ลำธาร ต้นไม้ใหญ่ ฯลฯ คนเราไม่ทราบต้นตอของผีเหล่านี้ เพียงแต่คิดว่าเหมือนกับรุกขเทวา ที่เฝ้าอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ บางทีก็เรียกว่าเจ้าพ่อ มีการสร้างศาลเจ้าใกล้กับต้นไม้หรือหน้าถ้ำ

ขณะที่สุกัญญา สุกฉายา (2566) กล่าวถึง “ผีไม้” ว่าเป็นผีในคติชนวิทยาประเภทหนึ่งของไทยว่า

ผีไม้ เป็นผีประจำต้นไม้ ถ้าเป็นต้นไม้ใหญ่ เรียกว่า *เจ้าพ่อ เจ้าแม่* เช่น เจ้าพ่อโพ เจ้าแม่ไทรทอง ต่อมาเรียกตามศัพท์ศาสนาว่า รุกขเทวดา ผีประเภทนี้ บันดาลได้ทั้งดีและร้าย รุกขเทวดามักจะเป็นผีดี แต่หากเป็นต้นไม้ที่แปลงกายเป็นหญิงได้ เรียกว่า *นางไม้* มักจะร้ายมากกว่าดี ได้แก่ *ผีตะเคียน* (ภาคกลาง) *ผีเคียน* (ภาคใต้) - นางไม้ที่สิงอยู่ที่ต้นตะเคียน *ผีตานี* (ภาคกลาง) *ผีตาหมี* (ภาคใต้) - นางไม้ที่สิงอยู่ที่ต้นกล้วยตานี *ผีสองนาง* (ล้านนา / อีสาน) - ผีฝาแฝดประจำต้นไม้ที่แตกง่ามเป็น 2 ลำ *ผีต้นสลัดได* (ภาคกลาง) เชื่อว่าเป็นต้นไม้ที่มีผีสิง ถ้าปลูกใกล้บ้านจะถูกผีขว้างบ้านเช่นเดียวกับต้นนางแย้ม *ผีชาคิม* (ภาคใต้) - ผีที่สิงในต้นไผ่ชาคิม *ผีค่างพอง/ ผีป้างปอง* (ล้านนา) - ผีที่อยู่ต้นค่างพองที่แก่จัด ออกมาจากหัวพีชเถาเลื้อยพันต้นไม้อื่น เวลาแก่จัด มียางแดงเหมือนเลือด จึงเชื่อว่าต้นไม้นี้มีผี มักแสดงรูปเป็นคนแก่ชราดำออกมากกว่าดำนและช่วยดูแลสวน เป็นผีที่ให้คุณ

สุกัญญา สุกฉายา (2566) จัดผีประจำต้นไม้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของผีธรรมชาติคือ ผีที่อยู่ในธรรมชาติ คือ ดิน ป่า เขา ต้นน้ำ ลำน้ำ ต้นไม้ใหญ่ แหล่งแร่ธาตุ เช่น *เจ้าดิน* หรือ *เจ้าที่* *เจ้าทุ่ง* *เจ้าป่า* *เจ้าเขา* *เจ้าน้ำ* (ทุกภาค) *ผีสมอยดง* (อีสาน - ผีรักษาดงไม้) เป็นต้น

ผีธรรมชาติเหล่านี้บันดาลได้ทั้งดีและร้าย ต่อมาจึงยกเป็นผีอารักษ์ เทพารักษ์ หรือเทวดาอารักษ์ หรือเจ้าพ่อ เพื่อเอาใจผีก็มักตั้งศาลในบริเวณนั้น เพื่อให้คนที่เดินทางผ่านไปมาได้ไหว้หรือเซ่นสังเวย สมัยก่อนคนไปเก็บของป่า หรือซุดหัวกลอยมันในป่า ก่อนกลับก็จะแบ่งของป่าที่ไปเอามาวางไว้บนดินบูชาเจ้าป่า แล้วบอกกล่าว เป็นการขออนุญาต หรือหากจะไปโค่นต้นไม้ใหญ่ในป่า

มาใช้จะต้องทำบัตรพลีสังเวยบอกกล่าวขออนุญาตนางไม้ก่อน ถ้าไม่ทำจะถูกผี
ลงโทษด้วยการทำให้เจ็บป่วยหรือตาย ถ้าไม้นั้นจะนำไปใช้ในทางราชการก็จะนำ
ตราครุฑไปติดที่ต้นไม้ก่อนตัดต้นไม้ หรือนำพระราชโองการไปอ่านให้นางไม้ฟัง
เพื่อเชิญให้ย้ายที่อยู่

จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้สืบทอดผ่านความเชื่อถือในความ
ศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้ ในฐานะผีอารักษ์ทางธรรมชาติ พบได้ทั่วไปในทุกภูมิภาคของสังคมไทย
มีพิธีกรรมทั้งในระดับบุคคลและในระดับชุมชน เช่น การเซ่นไหว้สังเวย การบอกกล่าวขออนุญาต
การประกอบพิธีกรรมก่อนการตัดไม้มาใช้ประโยชน์ในทางราชการ ในบางแห่งยังมีการตั้งศาลเจ้า
ใกล้กับต้นไม้ เพื่อให้คนในพื้นที่และคนที่ผ่านไปมาได้กราบไหว้สักการะ

รุกขเทวดาและนางไม้กับภูมิวัฒนธรรมของสังคมไทย

ศรีศักร วัลลิโภดม (2554) กล่าวถึงภูมิวัฒนธรรม (cultural landscape) ว่าเป็น
ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรม ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมหมายถึงลักษณะ
ภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น ป่าเขาลำเนาไพร ท้องทุ่ง หนองบึง
แม่น้ำลำคลอง หรือปากอ่าวชายทะเล อันสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่น
จนเป็นที่รู้จักร่วมกันและกำหนดนามชื่อเป็นสถานที่ต่าง ๆ ในลักษณะที่เป็นแผนภูมิหรือแผนที่เพื่อ
สื่อสารถึงกัน และอาจสร้างเป็นตำนาน (myth) ขึ้นมาอธิบายถึงความเป็นมาและความหมาย
ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสถานที่และท้องถิ่นนั้น ๆ

ภูมิวัฒนธรรมจึงประกอบด้วยองค์ประกอบในการศึกษาที่สำคัญ คือ ภูมิศาสตร์
ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ลักษณะของภูมิประเทศที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานบ้านเมือง
ของมนุษย์ เช่น หุบ แอ่งที่ราบ ลุ่มน้ำ ภูเขา ป่า หนอง บึง ทิวเขา ฯลฯ ซึ่งจะปรากฏเป็นชื่อสถานที่หรือชื่อบ้าน
นามเมือง เป็นจุดเด่นที่สำคัญของชาวบ้านในท้องถิ่นหรือนักเดินทางที่เข้ามาในพื้นที่

นิเวศวัฒนธรรม (cultural ecology) หมายถึงพื้นที่เฉพาะซึ่งมนุษย์สร้างบ้านสร้างเมือง
ขึ้นมาเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ แต่ละแห่งย่อมไม่เหมือนกัน มักเป็นการมองจากคนภายในที่มีต่อ
สภาพแวดล้อมอย่างละเอียด เห็นความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์
หลายชุมชนในพื้นที่เดียวกัน จากนั้นมีการกำหนดหรือสร้างเป็นองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต
สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน สร้างประเพณี ความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554)

ในภูมิวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น ความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงและเป็นพลวัตคือหัวใจสำคัญในการพิจารณาสังคมของมนุษย์ในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะ *ความสัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ* คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นภูมิจักรวาลที่อยู่เบื้องหลังของภูมิวัฒนธรรมและสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคม และใน *ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ* โดยมีสัญลักษณ์เป็นศูนย์กลางของจักรวาลของผู้คนในท้องถิ่นนี้ จะเชื่อมโยงและเกาะเกี่ยวให้คนในท้องถิ่นที่ต่างชุมชนและต่างเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกันในบ้านเมืองเดียวกันได้อย่างราบรื่น ทำให้เกิดจารีตประเพณี พิธีกรรม และรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้คนร่วมท้องถิ่นเดียวกันต้องเชื่อต้องฟังและปฏิบัติ ในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ แต่เดิมมักจะมีความคิดและความเชื่อที่ว่า แผ่นดิน ป่าเขา แม่น้ำ หนองบึง และลำห้วยที่เป็นภูมิวัฒนธรรมของคนภายใน คือสมบัติของอำนาจเหนือธรรมชาติในจักรวาล ผู้คนคือผู้อยู่อาศัย ไม่ใช่เจ้าของที่แท้จริง นั้นหมายถึงการยกอำนาจในการดูแลควบคุมสมบัติท้องถิ่น อันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ให้แก่อำนาจเหนือธรรมชาติ การแบ่งแยกส่วนหนึ่งส่วนใดเอาไปเป็นสมบัติส่วนตัวหรือเพื่อกิจการอื่น ๆ ที่ผิดธรรมชาติคือ การละเมิด ผิดต่อสังคมและผู้คนที่อยู่ร่วมกัน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2554)

เราจึงอาจศึกษาคติความเชื่อและแบบแผนของพิธีกรรมที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านกรอบการศึกษาภูมิวัฒนธรรมกับความเชื่อและตำนานได้ เช่น ภูมินามของชุมชนที่ตั้งตามทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เช่น หุ่นโป (ปัจจุบันเป็นบ้านโพธิ์) ไทรมูล (ปัจจุบันเป็นทรายมูล) ที่พบในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงของไทย หรือภูมินามเกี่ยวกับต้นตะเคียนที่พบในทุกภูมิภาคของสังคมไทย เช่น บ้านตะเคียน คลองตะเคียน โคนตะเคียน ท่าตะเคียน เป็นต้น

ข้อมูลตำนานเรื่องเล่าดังกล่าวอาจบันทึกสืบทอดผ่านทางมุขปาฐะ ผ่านวรรณคดีลายลักษณ์ หรือผ่านประเพณีพิธีกรรม โดยเฉพาะวรรณคดีประเภทนิราศที่กวีได้เดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ และบันทึกสิ่งที่พบเห็นรอบตัว พร้อมทั้งแสดงทัศนะและประสบการณ์ ร่วมด้วยนิราศจึงน่าจะเป็นหลักฐานหนึ่งที่ช่วยแสดงร่องรอยคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ในสังคมไทยได้

รุกขเทวดาและนางไม้ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงของไทย

ในบทความนี้ ผู้เขียนขอนำเสนอประเด็นการศึกษาคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ โดยใช้กรอบแนวคิดการศึกษาภูมิวัฒนธรรมกับความเชื่อและตำนาน การศึกษาความเชื่อและ

พิธีกรรมทางคติชนวิทยา และการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดี โดยศึกษาจากนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย 5 เรื่อง ซึ่งแต่งในช่วงรัชกาลที่ 1 - 5 ได้แก่

1. *นิราศเมืองแกลง* เป็นนิราศคำกลอนเรื่องแรกของสุนทรภู่ สันนิษฐานว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. 2350 ในสมัยรัชกาลที่ 1 บันทึกการเดินทางไปหาบิดาที่ตำบลบ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง บรรยายการเดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ ไปถึงจังหวัดระยอง

2. *โคลงนิราศฉะเชิงเทรา* พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ทรงนิพนธ์คราวเสด็จในการสงครามทัพเวียงจันทน์ สันนิษฐานว่าแต่งราว พ.ศ. 2369 ในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรยายการเดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ ไปถึงจังหวัดฉะเชิงเทรา

3. *นิราศปราจีนบุรี* แต่งเป็นกลอนนิราศ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งก่อน พ.ศ. 2380 ในสมัยรัชกาลที่ 3 บรรยายการเดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ จากกรุงเทพฯ ไปถึงจังหวัดปราจีนบุรี

4. *นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ* หลวงบุรุษประชาภิรมย์ (ก๊ บุษยัษฐิติ) แต่งเป็นกลอนนิราศเมื่อ พ.ศ. 2412 ในสมัยรัชกาลที่ 5 บรรยายการเดินทางไปค้าขายตามเส้นทางไปกลับจันทบุรี-กรุงเทพฯ ผ่านสถานที่ต่าง ๆ ในการจัดพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2417 ใช้ชื่อว่า “*นิราศระยะทางตั้งแต่เมืองจันทบุรีมาถึงกรุงเทพฯ แลออกจากกรุงเทพฯ ไปถึงจันทบุรี*”

5. *นิราศเมืองตราด* หลวงรามทิพรจน์ (เหี่ยม รมยานนท์) (2516) แต่งเป็นกลอนนิราศเมื่อ พ.ศ. 2447 (ร.ศ. 123) ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นนิราศที่บันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เมื่อครั้งฝรั่งเศสเข้ายึดครองเมืองตราด บรรยายการเดินทางผ่านสถานที่ต่าง ๆ จากจังหวัดตราดไปถึงจังหวัดจันทบุรี

ผลการศึกษาพบว่า กวีผู้แต่งบันทึกคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ แบ่งได้ดังนี้

1. **รุกขเทวดา** พบใน *โคลงนิราศฉะเชิงเทรา* ได้แก่ **เจ้าพ่อโพ (โพเทพ)** และ **เจ้าพ่อไทร (ไทรเทพยเจ้า)** สัมพันธ์กับคติความเชื่อดั้งเดิมและอ้างอิงวรรณคดีไทยเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* และ *อนิรุทธคำฉันท์*

เมื่อการเดินทางผ่านทุ่งโพ (คือบริเวณพื้นที่วัดบ้านโพธิ์ ตำบลคลองบ้านโพธิ์ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ทุ่งโพโพเทพอ้อม	เอาภู- ธรฤ
ขุนโฆษควบพินธุ	ท่านเกล้า
พระเอยอุปการชู	เชิญช่วย ราพ่อ
มาพ่อพาตุเต้า	ตั่งน้องเนาถนอม ฯ

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, 2544, น. 47)

แสดงให้เห็นถึงความเชื่อถือว่าต้นโพมี “โพเทพ” สิ่งสถิตอยู่ นอกจากนั้นยังสะท้อนว่าเรามีความรู้เรื่อง *สมุทรโฆษ* ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี โดยอ้างอิงเหตุการณ์ตอนพระโพ เทพารักษ์ประจำต้นโพ อุ้มตัวละครเอกฝ่ายชาย คือ พระสมุทรโฆษ ไปสมกับตัวละครเอกฝ่ายหญิง คือ นางพินทุมดี และเชื่อมโยงความคิดคำนึงถึงนางผู้เป็นที่รัก โดยขอให้พระโพช่วย “มาพ้อมาตุเต้า ตั่งน้องเนาถนอม”

เมื่อการเดินทางผ่านไทรมูล (คือบริเวณพื้นที่บ้านทรายมูล ตำบลคลองนา อำเภอมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ไทรมูลไทรเทพยเจ้า จอมนิคม นี้ฤ

เพรงพระพาสองสม

สุขสร้อย

เอาอนิรุทธผม

ผทัບอุ- ชานา

เชิญช่วยอุ้มช้อยน้อย

แนบเนียนวลศรี ฯ

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, 2544, น. 57)

แสดงให้เห็นถึงความเชื่อถือว่าต้นไทรมี “ไทรเทพยเจ้า” สิ่งสถิตอยู่ นอกจากนั้นยังสะท้อนว่าเรามีความรู้เรื่อง *อนิรุทธ หรืออุณรุท* ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาสืบทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นอย่างดี โดยอ้างอิงเหตุการณ์ตอนพระไทร เทพารักษ์ประจำต้นไทรอุ้มตัวละครเอกฝ่ายชาย คือพระอนิรุทธ ไปสมกับตัวละครเอกฝ่ายหญิง คือ นางอุษา โดยเชื่อมโยงความคิดคำนึงถึงนางผู้เป็นที่รัก โดยขอให้พระไทรช่วย “เชิญช่วยอุ้มช้อยน้อย แนบเนียนวลศรี”

โคลงนิราศฉะเชิงเทรา จึงเป็นหลักฐานที่ช่วยบันทึกภูมินามของชุมชนในอดีตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม บันทึกคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับรุกขเทวดาและความรู้เรื่องวรรณคดีนิทานที่มีอนุภาคเหตุการณ์ “เทพารักษ์อุ้มสม” และการอธิษฐานขอพรของกวีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

2. นางไม้ ได้แก่ นางตะเคียน พบใน *นิราศเมืองแกลง* เมื่อการเดินทางผ่านบ้านระกาศ (คือบริเวณตำบลบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ถึงหย่อมย่านบ้านระกาศต้องลงถ่อ ค่อยล่อยรอเรียงลำตามน้ำไหล

จนล่วงเข้าหัวป่าพนาลัย

ล้วนเงาไม้มีดกล้าในลำคลอง

ระวังตัวกลัวตอตะเคียนขวาง

เป็นเยี่ยงอย่างผู้เฒ่าเล่าสอนอง

ว่าผีสาหัสนางตะเคียนคนอง

ใครถูกต้องแตกตายลงหลายลำ

พอบอกกันยังมีทันจะขาดปาก

เห็นเรือจากแจวตรงหลงถ้ำ

กระทบผางตองนางตะเคียนดำ	ก็โคลงคว่ำลุ่มลงในคงคา
พวกเรือที่สี่คนขนสยอง	ก็เลยล่องหลักทางไปข้างขวา
พันระวางนางรุกขฉายา	ต่างระอาเห็นฤทธิ์ประสิทธิ์จริง
ขอนางไม้ไพรพฤษดิ์เทพารักษ์	ขอฝากภักติน้อยแม่น้องหญิง
ใครสามารถชาติชายจะหมายชิง	ให้ตายกลิ้งลงเหมือนต่อที่ตำเรือ

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2543, น. 65)

กวีเล่าเหตุการณ์ขณะเดินทางทางเรือไปยังเมืองแกลง จังหวัดระยอง โดยกล่าวถึงเรื่องเล่า “เป็นเยี่ยงอย่างผู้เฒ่าเล่าสนอง” ว่าตอนต้นตะเคียนมักจะมิงนางไม้ หรือผีผู้หญิงสิงสถิตอยู่ หากมีตอตะเคียนขวางทางเรือ ก็ขอให้หลบหลีก มิเช่นนั้นถ้าไปถูกเข้า เรือจะคว่ำ ในตอนท้ายกวียังได้ฝากนางผู้เป็นที่รักไว้กับนางไม้ และหากใครมาคิดแย่งชิง ก็ขอให้นางไม้ลงโทษ “ให้ตายกลิ้งเหมือนต่อที่ตำเรือ”

พบใน *โคลงนิราศฉะเชิงเทรา* เมื่อกวีเดินทางผ่านสามสิบสองโคก (บริเวณจากคลองสำโรงไปคลองทับนาง จังหวัดสมุทรปราการ) บันทึกว่า

๑ เทียวทางทุกซันตรน้ำ นองคลอ ตานา

ดลณันนางตะเคียนตอ	ตัดตั้ง
ตัดสวาทโสภพูนพอ	เพียบบอก ออกเอย
แดจ๊กเต็ดตั้งบัง	บันตันตอตะเคียน ฯ

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, 2544, น. 44)

กวีบันทึกเรื่องนางตะเคียนไว้ในลักษณะเดียวกับที่ปรากฏใน *นิราศเมืองแกลง* คือ กล่าวถึงตอเคียนและนางตะเคียนที่สิงสถิตอยู่ โดยเปรียบเทียบกับความรู้สึกในใจของกวีที่มี “โสภพูนพอเพียบบอก ออกเอย” มิอาจจะตัดความรักความคิดถึงที่มีต่อนางผู้เป็นที่รักได้ เหมือนกับ “แดจ๊กเต็ดตั้งบัง บันตันตอตะเคียน”

พบใน *นิราศปราจีนบุรี* เมื่อกวีเดินทางผ่านบ้านหอมสิน (คือบ้านหอมศีล ตำบลหอมศีล อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ลงลากฉุดสุดทุ่งถึงปากป่า	เข้าตงน่านักน้องยิ่งหมองหมาง
เขารับแจวมาตามแนวนที่ทาง	กระทั้งนางตะเคียนขอนไม้่นอนใจ
เอาภูษาผ้าสีขึ้นคลี่คลุม	ให้ขังคุมตอตำด้วยจำได้
เป็นเยี่ยงอย่างนางตะเคียนเวียนระไว	ใครแจ้งใจแล้วไม่ทำจะตำตาม

(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551, น. 209)

กวีบันทึกความเชื่อและพิธีกรรมการบูชานางตะเคียน ด้วยการ “เอาภูษาผ้าสีขึ้นคลี่คลุม” เพราะหากไม่ทำ นางตะเคียนอาจบันดาลให้เรือล่มได้

ความเชื่อเรื่องนางไม้ที่ปรากฏร่วมกันคือนางตะเคียน กวีบันทึกในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน โดยกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของนางตะเคียน หรืออีกนัยหนึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นอุบายให้ผู้เดินทางทางเรือใช้ความระมัดระวังเป็นพิเศษ เพื่อหลบหลีกอันตรายจากไม้ใหญ่ที่อาจขวางทางในเส้นทางสัญจรทางน้ำ โดยเฉพาะในช่วงเวลากลางคืน อาจพบในลักษณะ “ตอตะเคียน” หรือ “ขอนไม้ตะเคียน”

และ **นางไม้ในป่าโดยที่กวีไม่ได้ระบุชื่อ** พบใน *นิราศเมืองแกลง โคลงนิราศฉะเชิงเทรา* และ *นิราศปราจีนบุรี* เมื่อกวีเดินทางผ่านศรีมหาธาตุ (คือบริเวณอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ไยยามนี้ที่เห็นแต่พัศตร์เพื่อน	ไม่ขึ้นเหมือนสุดสวาทที่มอดหมาย
กลิ่นน้ำตามาจนสุดที่หาดทราย	เห็นเรือรายโรงเรียงเคียงเคียงกัน
อันชื่อนี้ศรีมหาธาตุชาติ	ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัย
ค่อยเลียบเดินเนนิชดสิงขรคัน	เสียงจักจั่นแข่งแข่งวังเวงใจ
สองข้างทางนางไม้ไพรสงัด	ไม้แก่งกวัดก้านกิ่งประวิงไหว
เย็นระรื่นชื่นชุ่มชุ่มใบ	หนาวฤทัยโหม่นสรมัดกาย
เสียงนกกร้องก้องกู่กันกลางป่า	ฟังภาษาสัตว์ไพรก็ใจหาย
จนออกดงลงเดินเนนิสบาย	ค่อยเคลื่อนคลายรอเรียงมาเคียงกัน

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2543, น. 69)

เมื่อกวีเดินทางผ่านสามกูดาศ (คือบริเวณพื้นที่ตำบลแสนกูดาศ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ ยามเย็นเย็นเยียบเศร้าย่ำ ทรวงซิม	
หม้าโขมดผีพม	ผิวก็อง
นางพฤษกเพรียกไพรคริม	ครางคร่ำ ครวญนา
เรียมก็เครงครวญร้อง	ร่ำไห้โหยสมร ฯ

(พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์, 2544, น. 48)

เมื่อกวีเดินทางผ่านบ้านปากพลี (คือบริเวณพื้นที่ตำบลปากพลี อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ในปัจจุบัน) บันทึกว่า

๑ โอ้คลองเปลี่ยวที่ยังเสียวฤทัยเศร้า ล้วนแต่เหล่านางไม้อยู่ในป่า
พฤษภไพรไทรสะนุ่นและจิกนา ดูรมแสงจันทร์ทาคาเย็น
(สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2551, น. 218)

การกล่าวถึงนางไม้ของกวีเป็นการกล่าวโดยไม่ได้ระบุชื่อ สะท้อนความเชื่อว่าเมื่อเดินทางผ่านเข้าไปในป่า อาจได้ยินเสียงหรือไม่ได้ยินเสียงของนางไม้ ผู้เดินทางจะต้องให้ความเคารพยำเกรงต่อนางไม้ที่สถิตอยู่ประจำต้นไม้ในป่า

นอกจากนั้นยังพบคติความเชื่อเกี่ยวกับ**ผีอารักษ์ ประเภทเจ้าป่า** ใน *นิราศเมืองแกลง* เมื่อกวีเดินทางผ่านบ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง โดยบันทึกว่า

๑ จนเดือนเก้าเข้าค้ำย้งพรำฝน	ทุกตำบลบ้านกร่ำล้วนน้ำไหล
ยิ่งง่วงเหงาเศร้าซึ้งระกำใจ	จนลืมนึกคิดว่ากายจะวายชนม์
ให้เคลิ้มเคลื่นเห็นปีศาจประหลาดห้วน	อินทรีย์สันเศียรพองสยองขน
ท่านบิดาหาผู้ที่รู้มนต์	มาหลายคนเขาก็ว่า ต้องอารักษ์
หลงละเมอเพ้อพูดกับผีสาว	ที่เคียดข้างคนผู้ไม่รู้จัก
แต่หมอมเฒ่าเป่าปัดชะงัดนัก	ทั้งเซ่นวักหลายวันค่อยบรรเทา
ให้คนทรงลงผีเมื่อที่เจ็บ	ว่าเพราะ เก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา
ไม่อ่อนน้อมขอสู่ทำดูเบา	ท่านปู่เจ้า คุมแค้นจึงแทนทด
ครั้นตาหมอขอโทษก็โปรดให้	ที่จริงใจพื้ก็รู้ถือว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข้างท้าวมด	จึงสูดนิ่งไว้ในอุรา

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2543, น. 80)

จากคำประพันธ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเชื่อถือของคนในชุมชน ช้อห้าม และพิธีกรรม “การทรงลงผี” ในการรักษาอาการจากการ “ต้องอารักษ์” จากการที่กวีคือสุนทรภู่ไปเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา โดยไม่ได้ขออนุญาตจากเจ้าป่า คือ “ท่านปู่เจ้า” แม้ว่าสุนทรภู่จะไม่ได้เชื่อเรื่องราวดังที่หมอพื้นบ้านเล่าก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ขัดความเชื่อถือของคนในชุมชน

บทบาทของรุกขเทวดาและนางไม้ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย

จากการศึกษานิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย 5 เรื่อง ได้แก่ นิราศเมืองแกลง โคลงนิราศฉะเชิงเทรา นิราศปราจีนบุรี นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ และ นิราศเมืองตราด พบว่ากวีผู้แต่งบันทึกคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ไว้ใน นิราศเมืองแกลง โคลงนิราศฉะเชิงเทรา และ นิราศปราจีนบุรี โดยไม่ปรากฏใน นิราศจันทบุรี-กรุงเทพฯ และ นิราศเมืองตราด ผู้เขียนวิเคราะห์บทบาทโดยเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดการศึกษามิวนิยมธรรมชาติกับความเชื่อและตำนาน การศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมทางคติชนวิทยา และการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีได้ดังนี้

1. บทบาทในการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จากนิราศที่ศึกษาพบว่า กวีบันทึกคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ในลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์ของต้นไม้ ซึ่งเป็นต้นไม้ใหญ่ ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร และต้นตะเคียน การกล่าวถึงอำนาจเหนือธรรมชาติของรุกขเทวดาและนางไม้ ความเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติ โดยนับถือเป็น “เจ้าพ่อ” “เจ้าแม่” “เทพเจ้า” บางพื้นที่ความเชื่อยังสัมพันธ์กับภูมินามของสถานที่ เป็นชื่อบ้านนามเมืองและสัมพันธ์กับเส้นทางสัญจรทางน้ำในอดีตที่อาจพบอันตรายจากต้นไม้ใหญ่ เป็นการเตือนให้ผู้เดินทางระมัดระวังเป็นพิเศษ ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

2. บทบาทในการแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ การขอพร ความรู้สึกไม่ปลอดภัย และความสัมพันธ์ของกวีที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก จากนิราศที่ศึกษาพบว่า กวีใช้การเชื่อมโยงความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับรุกขเทวดาและนางไม้ที่มีมาก่อนหน้า เช่น การอ้างถึงวรรณคดีไทยเรื่อง *สมุทรโฆษคำฉันท์* และ *อนิรุทธคำฉันท์* ที่มีอนุภาค “พฤษภเทวารักษ์ อัมสม” มาสู่ความรู้สึกและทัศนะของกวี ทั้งในแง่ความเชื่อถือในความศักดิ์สิทธิ์ การขอพร ความรู้สึกไม่ปลอดภัย และความสัมพันธ์ของกวีที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก รุกขเทวดาและนางไม้ในทัศนะของกวีผู้แต่งจึงมีอำนาจทั้ง “ให้คุณ” และ “ให้โทษ” ได้พอ ๆ กัน การกล่าวถึงความเชื่อของกวีเป็นการย้ำถึง “ข้อห้าม” และเสนอ “ข้อควรปฏิบัติ” ทั้งความเคารพยำเกรง การบูชาสักการะด้วยผ้าสี การทรงลงผี เป็นต้น

3. บทบาทในการสร้างสีสันของฉากและบรรยากาศที่ตื่นเต้นให้แก่ผู้อ่าน เห็นได้ชัดใน นิราศเมืองแกลง ที่แสดงให้เห็นสีสันของฉากและบรรยากาศ โดยสุนทรภู่นำเสนอตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางตะเคียนเป็นลำดับแรก ตามด้วยเหตุการณ์เรือลำที่สัญจรไปก่อนหน้าประสบอุบัติเหตุจากอิทธิฤทธิ์หรืออาถรรพณ์ของนางตะเคียน แล้วปิดท้ายด้วยเหตุการณ์ที่กวีและผู้ร่วมเดินทาง

สามารถหลบหลีกภัยอันตรายได้ทัน ทำให้เกิดบรรยากาศที่ตื่นเต้นชวนติดตาม นอกจากนั้น การให้ภาพและเสียงของนางไม้ในป่าใหญ่ยังช่วยสร้างสีสันของฉากและบรรยากาศให้แก่ผู้อ่านได้อีกด้วย

4. บทบาทในการสืบทอดคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีอารักษ์ ประเภทผีประจำต้นไม้ในสังคมไทย การกล่าวถึงรุกขเทวดาและนางไม้ในวรรณคดีลายลักษณ์ประเภทนิราศเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความรับรู้เรื่องผีประจำต้นไม้ในสังคมไทย ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับผีอารักษ์ทางธรรมชาติยังคงอยู่และส่งอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

เมื่อพิจารณา “ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์” ที่มีรุกขเทวดาและนางไม้อาศัยอยู่ในนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกของไทย ได้แก่ ต้นโพ ต้นไทร และต้นตะเคียน ผู้เขียนยังพบว่าสัมพันธ์กับ ความเชื่อเกี่ยวกับต้นไม้ที่ห้ามห้ำหั่นมิให้นำมาปลูกไว้ในภายในบริเวณบ้าน รวบรวมโดยทิดถึก (2538) ที่ว่า

1. ต้นโพ เพราะเป็นต้นไม้ประจำวัดวาอารามเท่านั้น
2. ต้นไทร เพราะเป็นต้นไม้ใหญ่เกินไป
3. ต้นตะเคียน เพราะเป็นต้นไม้มีผีนางไม้สิงสู่

และ ตำราปลูกต้นไม้ตามทิศ รวบรวมโดย ส. พลายน้อย (2554) ที่ว่า

หนึ่งเล่าพันธุ์หมู่ไม้	ไว้มิได้ใกล้ถิ่นถาน
โพไทรยูงยางตาล	ทั้งมะกอกแลหว่าแค
สำโรงสลัดไธ	ไม่จ้วงจาวทั้งนี้แล
อย่าไว้ให้อยู่แค	เคหาถานมักมิดี
แมนอยู่ที่ใกล้ใกล้	จะเกิดภัยทุกราตรี
เงาไม้มาทภัย	จะยากแค้นแสนเชียวใจ
ทั้งตัวจะตายด้วย	ลูกเมียม้วยพิลาไลย
ช่างฆ่าแลฆ่าไทย	ทุนทรัพย์จะฉิบหาย
เพราะไม้หมื่นนี้แล	มีอยู่แค่จักอันตราย
เงาทับยับฉิบหาย	เร่งชุดชนเสียจงไกล
จึงอยู่เย็นเป็นสุข	บมีทุกข์บมีภัย
จำเรณูสวัสดิ์มีไชย	ให้เป็นสุขทุกราตรี

การศึกษาคติความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ผ่านนิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงของไทยเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามทำความเข้าใจภูมิวัฒนธรรมของชุมชนที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อ ตำนานเรื่องเล่าและพิธีกรรม ผลการศึกษายังสอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง *พรรณไม้และบทบาทของพรรณไม้ในวรรณกรรมของสุนทรภู่* ของชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต (2564, น. 384-385) ที่พบว่าสุนทรภู่มีความเชื่อเรื่องมีเทพารักษ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิงสถิตในต้นไม้ใหญ่ คือ มีเทพารักษ์ประจำต้นไทร พบใน *นิราศวัดเจ้าฟ้า* และ *นิราศเมืองเพชร* และมีนางไม้สิงอยู่ในต้นตะเคียน พบใน *นิราศเมืองแกลง* มีเจ้าสิงอยู่ในต้นยางคู้ พบใน *นิราศสุพรรณ* สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง บันทึกถึง “ผี” ในวรรณคดีของสุนทรภู่: ว่าด้วยความรับรู้ตำนานผีและการสร้างผีในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ของอภิรักษ์ณ เกษมผลกุล (2564, น. 120-121) ที่พบว่า มีกล่าวถึงผีตะเคียนในคราวไปเมืองแกลงของสุนทรภู่และการที่สุนทรภู่ได้ไปเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา แล้วมิได้ขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขา จึงบันดาลให้เจ็บไข้ เป็นความเชื่อของท้องถิ่น ซึ่งสุนทรภู่ได้เชื่อถือเรื่องดังกล่าว และการศึกษาเรื่อง *เจ้าแม่ตะเคียน: การสร้างเรือนร่างหญิงให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมบริโภคแบบไทย* ของนฤพนธ์ ด้วงวิเศษ (2560) ที่นำเสนอความเป็นหญิงของเจ้าแม่ตะเคียนว่าสัมพันธ์กับสินค้าในธุรกิจแฟชั่นและความงาม ความทันสมัยและวัฒนธรรมบริโภคในสังคมไทย

ในการศึกษาค้นครั้งนี้ ผู้เขียนใช้นิราศบันทึกการเดินทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงของไทยเป็นกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเป็นหลักฐานทางวรรณคดีเพียงส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจขยายผลการศึกษาไปยังนิราศเรื่องอื่น ๆ ได้อีกมาก เพื่อวิเคราะห์ว่ากวีบันทึกถึงรุกขเทวดาและนางไม้ไว้อย่างไร มีความเชื่อถือข้อห้าม และข้อควรปฏิบัติในรูปแบบของพิธีกรรมอย่างไร อันจะทำให้เราเข้าใจภูมิวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติในพื้นที่ต่าง ๆ ของสังคมไทยในภาพรวมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ดังที่เสฐียรโกเศศ (2515, น. 333) กล่าวว่า “อันที่จริงการถือว่าต้นไม้ใหญ่มีเทวดาหรือนางไม้สิงสถิตอยู่ ถ้าว่าในสมัยก่อนหรือในสมัยที่คนยังนับถือกัน ก็นับว่ามีคุณแก่ส่วนรวมไม่น้อย มิฉะนั้นไม้ขนาดใหญ่ในป่าคงถูกโค่นไปหมดแล้ว ไม่มีโอกาสเป็นมรดกเหลือมาถึงคนรุ่นหลัง ” ในปัจจุบันคงต้องหันกลับมาทบทวนข้อความดังกล่าวอีกครั้ง หากความเชื่อเรื่องรุกขเทวดาและนางไม้ยังคงอยู่ในความนึกคิดและสำนึกของคนไทย ก็คงจะก่อให้เกิดการสงวนรักษาต้นไม้ใหญ่ของชุมชนและการสงวนรักษาพื้นที่อนุรักษ์ป่าของชุมชนอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- ชนินทร์ ผ่องสวัสดิ์. (2556). คติความเชื่อเกี่ยวกับการบูชารุกขเทวดาในสังคมไทยมีอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนาแค่ไหน ?. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 15(1), 11-18.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2564). *พรรณไม้และบทบาทของพรรณไม้ในวรรณกรรมของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2543). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่* (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- ทิตถิก. (2538). *หมอดูชาวบ้าน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นฤพนธ์ ตัววิเศษ. (2560). เจ้าแม่ตะเคียน: การสร้างเรือนร่างหญิงให้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวัฒนธรรมบริโภคนิยมไทย. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 13(2), 65-98.
- ภูวนตรนรินทรฤทธิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. (2544). *โคลงนิราศฉะเชิงเทรา*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ศ พรินท์ติ้งเซ็นเตอร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รามทิพรจน์ (เหี่ยม รมยานนท์), หลวง. (2516). *นิราศเมืองตราด*. กรุงเทพฯ: แผนกการพิมพ์ กรมการทหารสื่อสาร.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2527). การถือผีในเมืองไทย. *ศิลปวัฒนธรรม*, 5(4), 6-17.
- _____. (2554). *การศึกษาสังคมไทยผ่าน “ภูมิวัฒนธรรม”*. สืบค้นจาก <https://lek-prapai.org/home/view.php?id=84>.
- ส. พลายน้อย. (2554). *พฤษกนิยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: ยิปซี.
- สุกัญญา สุขฉายา. (2566). ผีในคติชนวิทยาของไทย. ใน *เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี ประจำปีงบประมาณ 2566 ผี : นานาสาระความเชื่อในวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: กลุ่มจารีตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บก.). (2551). *พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสสมณชลปราจีนบุรีและเอกสารประวัติศาสตร์ จังหวัดปราจีนบุรี*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- เสฐียรโกเศศ. (2515). *เมืองสวรรค์ และผีสง เทวดา*. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล. (2564). บันทึกถึง “ผี” ในวรรณคดีของสุนทรภู่: ว่าด้วยความรับรู้นานาผี และการสร้างผีในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์. *ศิลปวัฒนธรรม*, 42(8), 118-129.